

MENZİLHÂNELERİN MÜŞTEMİLATLARINA VE TEFRİŞLERİNE DAİR BİRTAKIM GÖZLEMLER¹

Arş. Gör. Dr. Cemal ÇETİN
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ccetin@selcuk.edu.tr

Özet

Osmanlılarda, resmî ulaşım ve haberleşme, uzun bir süre menzilhâneler vasıtasıyla temin edilmiştir. Menzilhânelerden verilen hizmetler dönemsel olmayıp, her gün yirmi dört saat olmak üzere, tüm yıl kesintisiz bir biçimde devam etmektedir. Menzilhânelerin fizikî yapılarının, müştemilatlarının ve tefrişlerinin de sürekli hizmet vermelerine imkân tanıyacak biçimde tasarlandığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın ana gayesi de, mevcut verilerin ışığında menzilhânelerin mekân özelliklerini, müştemilatlarını, tefrişlerini ve gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını sorgulamak, tartışmak ve ortaya koyabilmektir.

Anahtar kelimeler: Menzil, menzilhâne, müştemilat, tefriş

SOME REMARKS ABOUT THE PHYSICAL AUXILIARY BUILDINGS AND THE FURNISHING OF THE MENZILHÂNES

Abstract

The Ottoman official transportation and communication were for a long period carried out by/through the menzilhânes. The menzilhâne services were performing full-time activity during the year, also not periodically. The menzilhâne facility had to be regular, therefore the psychical structure of the menzilhâne as well as auxiliary buildings and furnishing were planned according to its function.

The main objective of this study is to discuss and display: the characteristics of location, the auxiliary buildings and the furnishing of the menzilhâne, also the problematic about meeting the requirements of the daily life in the light of the existing sources.

Keywords: Menzil, menzilhâne, auxiliary buildings, furnishing.

¹ Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen (Proje no: 07103001), "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhâneler (1690-1750)" (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009) isimli doktora tezinden faydalanılmak suretiyle hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Osmanlılarda resmî ulaşım ve haberleşme uzun bir süre menzilhâneler vasıtasıyla temin edilmiştir. Şimdiye kadar menzil ve menzilhâne başlıklarını taşıyan birçok çalışma yapılmış² olup, söz konusu çalışmaların hiç birinde, menzilhânelerin mekânsal özelliklerinden ve teşriflerinden bahsedilmemektedir. Bu çalışmanın ana gayesi, belirtilen hususlar doğrultusunda, menzilhânelerin mekânsal özelliklerini, müstemilatını, kullanılan tefriş eşyalarının tür ve miktarları ile gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitelerini sorgulamaktır. Ancak öncelikli olarak menzilhânelerin kavramsal ve işlevsel olarak tanımlanması gerekmektedir.

Menzilhâne kelimesi “tatar beygirlerinin durdurulduğu mahal, posta konağı”³ veya “Posta işini gören tatarlar konak yeri vazifesini gören menzilhânelere inerler, orada geceledikleri gibi hayvanlarını da orada ulundurulan hayvanlarla değiştirerek yollarına devam ederlerdi. Menzilhâne konak yeri manasına da gelir” şeklinde tarif edilmektedir⁴.

² Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367; Colin J. Heywood, “The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century”, *Social And Economic History of Turkey (1071-1920)*, (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, July 11-13, 1977), Ankara 1980, s.179-186; Musa Çadırcı, “Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, C.II, Ankara 1981, s.1359-1365; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002 (*Menziller*), Ankara 2002; Rıza Bozkurt, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, s.25, Ankara 1988, s.1-20; Hânefi Bostan, “Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 82, İstanbul 1993, s.63-67; M. Yaşar Ertaş, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları”, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s.92; Hüseyin Çınar, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999; Colin Heywood, “Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s.138-160; Colin Heywood, “Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s.485-496; M. Hüdayi Şentürk, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. XIV, Ankara 2000, s.446-461; Sema Altınan, “Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 913-919; Aleksandır Antonov, “Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar), (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, C.X, İstanbul 2002, s.927-933; Fatih Müderrisoğlu, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.920-926; Zübeyde Güneş Yağcı, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.6-7, Isparta 2002, s.17-33; Ali Açikel, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, s.2, İzmir 2004, s.1-33; Jülide Akyüz, “Anadolu'nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.8, Ağustos 2006, s.45-53; Mehmet Güneş “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 3, Afyon 2008, s.35-63.

³ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005, s.1415.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1983, s.480.

Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme, posta idaresinin kurulmasına kadar, büyük ölçüde, menzilhâneler vasıtasıyla sağlanmıştı⁵. Menzil teşkilâtı vasıtasıyla yapılan haberleşme denilince anlaşılması gereken tek şey, merkez ile taşra arasında idarî irtibatın sağlanması olmalıdır. Zira hiçbir kaynakta, menzil teşkilâtının sivil haberleşme için tesis olunduğuna ya da sonrasında bu amaçla kullanıldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır⁶. Ancak bazı zamanlarda yayınlanan padişah fermanlarıyla, ücretlerini peşin ödemeleri suretiyle, halkın da menzilhânelerden beygirler alabilmelerine yönelik de uygulamaların gündeme getirildiği görülmektedir⁷.

Menzilhânelerin kökenleri, Lütfî Paşa'nın (sadâreti 1539-1541) ana yollar üzerinde resmî ulaşım ve haberleşme için beygir beslemekle görevlendirilmiş ve *menzilci* olarak zikredilen geri hizmet erbabını teşekkül ettirmesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme için kullanılan istasyonların "*menzilhâne*" olarak adlandırılmasına, ya da o şekilde zikredilmesine, ilk olarak 1698 yılında yapılan reform esnasında rastlanılmaktadır⁸. Ancak sistemin kurumsallaşması ve merkezîleşmesi ise, henüz bu şekilde adlandırılmasından yaklaşık yedi yıl önce, 1691 yılında yapılan reformla başlamaktadır⁹. Söz konusu düzenleme ile hangi yol hattında ve hangi yerleşimlerde *muayyen* (sürekli) olarak menzil hizmetinin verileceği belirlenmiştir. Bunun dışında kalan yerleşimler ise *gayrimuayyen* (ya da belgelerdeki ifadeyle "*muayyen değildir*") olarak tanımlanmıştır¹⁰. Muayyen tanımından, masrafları ve gelirleri hesaplanan, esasları merkez tarafından belirlenen bir nizağa tabi olan menziller ya da daha belirgin bir ifadeyle menzilhâneler anlaşılmalıdır. Gayrimuayyen ifadesi ise, ulakların uğramak zorunda kalabilecekleri herhangi bir kazânın üzerine yüklenen menzil hizmetlerini referans etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere 1698 yılına kadar, ulakların beygir değiştirdiği yerler resmî kayıtlarda yalnızca "*menzil*" olarak kaydedilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren söz konusu noktaların, aynı belgede hem "*menzil*" hem "*ulak menzili*" hem de "*menzilhâne*" olarak zikredilmeye başlandığı görülmektedir¹¹. Terminoloji tesadüfî değişmemiş, işlevleri aynı kalmakla birlikte, menzilhânelerin idaresinde

⁵ Posta İdaresi'ne geçilmesi ile ilgili teklif 1832'de yapılmış olmasına rağmen, söz konusu idarenin kurulması 1834 yılında mümkün olmuştur. Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.620.

⁶ Halaçoğlu, *Menziller*, s.6.

⁷ Heywood, "Two Firmans", s.488; Yine posta atlarının kira bedelleri ödenmek suretiyle yabancı seyyahlar tarafından da kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Frederick Bumaby, *At Sirtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007, s.69.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdever Defterleri (MAD.) 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).*

⁹ Belgelerdeki, "...yüziki tarihinde umûmen menziller tertib ve tanzim olundukda..." ifadesinden de anlaşılacağı üzere, 1102/1691 yılında yapılan düzenleme, menzilhânelerin tekrar tesis edildiği tarih olarak kabul görmüştür. *KŞS. 58, s.201/1, (27 Zî'l-hicce 1177 / 27 Haziran 1764); BOA, C.NF. 2239, (17 Cemaziye'l-Ahir 1194 / 21 Mayıs 1780).*

¹⁰ Yağcı, "İznik Menzili ve Menzilhânesi", s.22-23.

¹¹ *BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).*

yapılan düzenlemeler, yeniden adlandırılmalarını zarurî kılmıştır. Bu bağlamda, menzil olarak zikredilen hizmet birimlerinin, finansmanları ve idareleri hususunda yapılan düzenlemelerin bir nevi kesinlik kazandığı 1698 yılından itibaren, menzilhâne şeklinde telaffuz edilmeleri de oldukça anlamlıdır. Daha öncesinde menzil beygirlerini kimlerin ve ne şekilde besleneceği konusunda kapsayıcı ve net bir karar bulunmazken, bu tarihten itibaren menzil beygirlerinin tedariki, beslenmesi ve ulaklara verilmesi, menzilci adı verilen müteşebbislerin uhdesinde olmak üzere, tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu şekilde “menzil” in sonuna “hâne” kelimesinin eklenmesi suretiyle, haberleşme birimlerinin menzilhâne olarak adlandırılması bu hizmetlerin tek çatı altında yürütüleceği hususundaki kararlığa da vurgu yapmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ulak menzillerinin genellikle “menzil” olarak adlandırıldığı¹², “menzilhâne” tabirinin ise nâdiren kullanıldığı görülmektedir¹³. Bunun temel nedeni; söz konusu kelimenin kısalığı sebebiyle kolay yazılması olabileceği gibi, kâtiplerin eski yazım alışkanlıklarını hemen değiştirememeleri de olabilir.

Menzilhânelerin birbirilerine olan uzaklıkları bir diğeriyle eşit olmayıp; bu mesafeleri daha çok coğrafi şartlar, bölgenin emniyeti¹⁴ ile menzilhâneyi finanse ve idare edebilecek nitelikte yerleşimlerin varlığı belirlemiştir¹⁵. Bazı menzilhâneler ise konumları gereği vazgeçilmez olmaları sebebiyle, tüm olumsuzluklara rağmen, devletin müdahalesi ve desteği de olsa bir şekilde işletilmişlerdir¹⁶. Yine ulaşım vasıtası olarak kullanılan atların fiziksel performans ve dayanıklılıkları da menzilhâneler arasındaki mesafelerin belirlenmesinde en önemli etkenlerden bir diğeridir¹⁷.

Ülke genelinde bir değerlendirme yapıldığında, menzilhâneler arasındaki mesafelerin ortalama 11 saat (yaklaşık 63 km¹⁸) civarında olduğu söylenebilir¹⁹.

¹² Özellikle bütçe ve in'amat kayıtlarının bulunduğu belgelerde menzilhâneler kısaca menzil olarak zikredilmektedir. Bununla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. BOA, MAD. 3179, 3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739) ; BOA, MAD. 4004, s.12-120; BOA, MAD. 10494, s.14-300; BOA, MAD. 10322; s.12-400; BOA, Bab-ı Defter-i Mevkûfât Kalemî (D.MKF.) 28977; BOA, D.MKF. 29016, s.31; BOA, D.MKF. 29095, s.29.

¹³ Menzilhâne tabirinin geçtiği belgelerden birisi 14 Şa'bân 1146 / 20 Ocak 1731 tarihlidir. BOA, *Cevdet Nafta* (C.NF.) 428. Yine 20 Muharrem 1148 / 12 Haziran 1735 tarihli ahkâmda menzilhâne tabiri kullanılmıştır. BOA, *Cevdet Askeriye* (C.AS.) 53734. Babadağı'ndan Küçük Çekmece'ye varınca yol üzerinde bulunan menzilhânelere nizam verilmesi için yayımlanan 25 Cemâziye'l-âhir 1183 / 26 Ekim 1769 tarihli hükümde de sıklıkla menzilhâne tabirinin geçtiği görülmektedir. (BOA, C.NF. 702).

¹⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.51.

¹⁵ BOA, MAD. 8470, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727).

¹⁶ Mesela; Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunan Karapınar Menzilhâneleri'nin idaresi hususunda sürekli olarak finansal sorunlar yaşanmasına rağmen, söz konusu menzilhânelerin konumu sebebiyle kapatılması, gündeme bile gelmemiştir. Bu hususu özetleyen hüküm sureti için bkz. *Konya Şer'iyye Sicili* (KŞS.) 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764).

¹⁷ Reinhold Schiffer, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999, s.47; Bu hususla ilgili gönderilen hükümlerden bazı örnekler için bkz. BOA, MAD. 8470, s.325/2; 361/2; BOA, MAD. 8492, s.177/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734).

¹⁸ İlgili belgelerde menzilhâneler arası mesafe saat cinsinden kaydedilmektedir. Halil İncalcık, eski uzunluk ölçülerinin metrik sistemde karşılıkları ile ilgili bir çalışma yapmış olup, söz konusu çalışmada 1 saat'in fersah-ı kadimle aynı olduğu ve her ikisinin de 7.500 duvarcı arşınına karşılık geldiği

Yerleşimin seyrek olduğu yerler ile nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde bu mesafe 45 saate (yaklaşık 256 km) çıkabildiği gibi, müsait olan bölgelerde ise 3 saate (yaklaşık 17 km) kadar düşebilmektedir²⁰.

Menzilhânelerin isimlendirilmeleri, kuruldukları idarî birimlerin, yerleşimlerin ve mevkilerin adlarına göre olmuştur. Bu isimlendirmeler vasıtasıyla, menzilhânelerin hangi kazâ, köy veya mahalde hizmet verdikleri tespit edilebilmektedir. Ancak, ilgili belgelerde menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda, alanı daraltacak olan mahalle, mevki veya sair tanımlara dair açık bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte genellikle ana yolların kenarlarında kuruldukları ve gerekli hallerde mahkemelerin de bu hizmet için istihdam edilebileceği²¹ bilgisinden hareketle, menzilhânelerin yerleşim yerlerinin ana girişleri üzerinde veya yeri çok iyi bilinen merkezî bir yerde kurulmuş oldukları söylenebilir.

Araştırma esnasında, birkaç menzilhâne istisna tutulursa, hiçbir belge veya yayında herhangi bir menzilhânenin hangi mahalle veya mevkide kurulduğunu gösterir net bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Ancak yerleşim bölgelerinden uzakta kurulanlar ile tesis olunduğu noktalar yaklaşık olarak belirtilen menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda, alanı daraltmak, hatta bazen tam yerlerini bile söyleyebilmek mümkündür. Bunlar genellikle kalelerde, palangalarda²², metrük kervansaraylarda, köprü kenarlarında ve iskele civarlarında kurulan menzilhânelerdir.

Herhangi bir yerleşim bölgesinde bulunmayanlardan birisi Revan'a 12 saat uzaklıkta bulunan Karbânsaray isimli menzilhânedir. Söz konusu menzilhâne,

gösterilmektedir. Bir duvarcı arşunu ise 0,758 metre olup, (7.500x0,758= 5685) hesabıyla bir saat'in 5.685 metreye tekabül ettiği söylenebilir. Bu çalışma esnasında her bir saatlik yol 5.685 km kabul edilmek suretiyle, uzaklıklar kilometreye dönüştürülmüştür. Saat için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.73, İstanbul 1991, s.44; Ayrıca XIX. Yüzyılda Anadolu'da bulunan İngiliz seyyahlarının gözlemlerine göre 1 saat 3,5 mile tekabül etmektedir. Schiffer, *British Travellers*, s.46. Tüm dünyada XVIII. yüzyılın sonlarına kadar deniz yolculuğu için günlük 100-150 km katedilmesi normal kabul edilirken, kara yolculuğu için ise 30-40 km'lik bir mesafe üst limit olarak görülmekteydi. Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005, s.104-105. Yabancı seyyahların beyanlarından Osmanlı Devleti'nde ulakların, her menzilhânedede beygir değiştirmek suretiyle günlük ortalama 60 mil yol kat ettikleri, hatta bunlar arasında 100-150 mil günlük hıza ulaşanların bile buldukları anlaşılmaktadır. Schiffer, *British Travellers*, s.45.

¹⁹ Söz konusu rakamlar BOA, *Kamil Kepeci (KK.)* 2555; BOA, *C.NF.* 1230; BOA, *MAD.* 3179; BOA, *MAD.* 4004; BOA, *MAD.* 10494; BOA, *MAD.* 10322.

²⁰ Birbirine bağlantılı iki menzilhâne arasındaki uzaklıklar dikkate alındığında en uzak mesafenin Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde hizmet veren Nusaybin ve Musul menzilhâneleri arasındaki 45 saatlik yol olduğu (BOA, *MAD.* 10322, s.324), en kısa mesafenin ise Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan Kars ve Kenîd menzilhâneleri arasındaki 3 saatlik yolun olduğu anlaşılmaktadır (BOA, *MAD.* 10492, s.439-440).

²¹ Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

²² Kayıtlardan anlaşıldığına göre Rumeli'de, Yanıkhisar (BOA, *MAD.* 9943, s.129/1), Üsküfçe (BOA, *MAD.* 9943, s.64/2) ve Eğridere (BOA, *MAD.* 9943, s.60/1) palangalarında birer menzilhâne bulunmaktadır.

Karbânsaray isimli eski bir hanın gerekli şekilde tamiri ile meydana getirilmiştir²³. Yine Sohum, Faş ve Soğucak menzilhânelerinin de, aynı isimlerle anılan kalelerde tesis edildikleri anlaşılmaktadır²⁴.

Yerleri yaklaşık olarak belli olan menzilhânelerden ilki, Anadolu Sağ Kol üzerinde olup, Üsküdar'a 13 saat uzaklıkta bulunan Dil Menzilhânesi'dir. Hersek Kazâsı dâhilinde bulunan bu menzilhâne, Dil İskelesi civarında hizmet vermiştir²⁵. Bir diğeri ise Anadolu Orta Kol üzerinde Üsküdar'a 407 saat (2257 km) uzaklıkta bulunan Altunsuyu Menzilhânesi'dir. Kayıtlardan anlaşılabilirdiği şekliyle, söz konusu menzilhâne aynı isimle anılan köprünün üzerinde hizmet vermiştir²⁶. Bir başkası ise Anadolu Sol Kol üzerinde Üsküdar'a 201 saat (1143 km) uzaklıktaki Hacımurad Menzilhânesi'dir²⁷. Bu menzilhâne uzun bir dönem, aynı isimle anılan kale içinde hizmet vermiştir²⁸. Buradaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere menzilhâneler genellikle kazâ merkezlerinde, bazen de eski hanların içinde ya da köprülerin bitişğinde veya bir iskele civarında kurulabilmektedir. Bunlara ilaveten ordu karargâhlarında sabit ya da orduyla birlikte hareket eden seyyar menzilhânelerin de hizmet verdikleri görülmektedir. Nitekim 1183 / 1769 yılında Abdülkadir isimli bir şahsın uhdesinde olan Ordû-yı Hümâyûn Menzilhânesi'nde 50 beygir beslenmektedir²⁹.

1- MEKÂN ÖZELLİKLERİ VE MÜŞTEMİLATLARI

Menzilhânelerden talep olunan hizmetlerin kesintisiz ve nitelikli olarak alınabilmesi birçok etkenin yanında, bir takım altyapı ünitelerinin varlığı ve bunların sundukları imkânların kalitesiyle de doğru orantılıdır. Araştırma esnasında konuyla ilgili binlerce belge ve onlarca telif eser incelenmiş olmasına karşılık, menzilhânelerin ne tür yapılar oldukları veya müştemilâtlarında hangi ünitelerin bulunması gerektiği hususunda kesin veriler sunan herhangi bir belge veya bilgiye ulaşamamıştır. Ancak mevcut verilerden yola çıkarak ve menzilhânelerin hizmetleriyle bağlantılı olarak bir takım tahminler yapmanın mümkün olduğu anlaşılmıştır. Menzilhânelerin fizikî müştemilâtı hakkında en detaylı bilgileri veren belgeler, 1698 yılında oluşturulan bütçe taslağı³⁰ ve bu taslağın tablo halinde gösterildiği listelerdir³¹.

Menzilhânelerin aslı işlevleri, muhtelif işlerin takibi ve ifası için gönderilen devlet görevlilerine, binek hayvanı yani beygir tedarik edilmesidir. Bu sebeple menzilhânelerin müştemilâtlarında öncelikli olarak bulunması gereken ünite, beygirlerin beslendiği ahırlar veya ahır benzeri yapılardır. Yine hayvan yemlerinin

²³ BOA, MAD. 8470, s.228/1, (26 Muharrem 1138 / 4 Ekim 1725).

²⁴ BOA, MAD. 10322, s.448-453.

²⁵ BOA, MAD. 4108, s.20-21; BOA, MAD. 3858, s.46; BOA, MAD. 4034, s.50.

²⁶ BOA, MAD. 10492, s.329.

²⁷ BOA, MAD. 3217, s.62b; BOA, MAD. 4004, s.478-480.

²⁸ BOA, MAD. 8470, s.149/1, (30 Zi'l-hicce 1137 / 9 Eylül 1725).

²⁹ BOA, C.NF. 497.

³⁰ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 / 8 Mayıs 1698).

³¹ BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

saklanacağı kapalı bir alana ihtiyaç duyulmaktadır ki; bu amaçla menzilhânenin içindeki boş alanlardan istifade edilmiş olunmalıdır. Ancak mevcut alanın yeterli olmaması durumunda, hemen yakınlarda bulunan başka ahırlardan da yararlanılmış olması muhtemeldir. Bunun yanında menzilhânelerde, idareci pozisyonunda olan menzilhânciler ile personelden oluşan bir miktar insanın yaşadığı bilinmektedir³². Bu bilgiler paralelinde menzilhânelerin müştemilatında, insanların konaklama, beslenme ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, tesis olunmuş ya da ayrıştırılmış bir mekânın da bulunduğu söylenebilir. Söz konusu mekânın içinde hem ısınma hem de pişirme amaçlı kullanılabilir bir ya da birkaç ocağın bulunması da oldukça akla yakındır³³.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bir menzilhânenin üç ayrı birimden meydana gelmiş olabileceği söylenebilir. Bunlardan ilki beygirlerin besleneceği ahır/ahırlar, ikincisi saman ve arpanın depolanacağı ambar ya da ambar gibi kullanılan sair ahırlar, üçüncüsü ise insanların konaklama ve gündelik hayata dair ihtiyaçlarını giderebileceği mekânlardır. Bunun yanında yakın bir yerde menzilhânenin su ihtiyacını karşılayacak bir kuyunun veya bir su yapısının bulunuyor olması akla yatkın bir ihtimaldir. Yine insanların zarurî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, bir de tuvaletin bulunması gerekmektedir.

Belgelerden ve telif eserlerden yapılan çıkarımlar neticesinde menzilhânelerin, yukarıda farklı işlevleri olduğu yönünde görüş belirtilen, üç ayrı birimden meydana geldikleri söylenebilir. Bunun yanında menzilhânelerin en geniş anlamıyla sahip oldukları bina müştemilatının menzil hizmetlilerin kalabilecekleri ayrı odalar, mutfak işlevi gören diğer bir oda ve ortak kullanıma açık hamam ve tuvaletler ile bir kuyudan müteşekkil olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır³⁴.

Menzilhânelerin fizikî yapılarının tanımlanmasında en önemli sorun beygirlerin beslendiği ahırların, hayvan yemlerinin saklandığı depoların ve insanların konakladığı mekânların aynı bina içinde olup-olmadıkları meselesidir? Bunun yanında artık kullanılmayan kervansarayın da onarılmak suretiyle menzilhâneye dönüştürüldüğü görülmektedir. Ancak bununla ilgili yalnızca bir örnek bulunduğundan, bundan hareketle bir genelleme yapılması da doğru

³² Yusuf Halaçoğlu, XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 1995, s.170; Altunan, "Menzilhâneler", s. 916, (Dipnot: 33); BOA, MAD. 3169, s.9; BOA. D.MKF. 28079, s.5.

³³ Nitekim bu hususu destekleyen bilgilere tesadüf olunmuştur. BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729). Ayrıca bkz. EK: I.

³⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.177; belgeler üzerinde yapılan tetkikte bu birimlerden yalnızca ahır ve ambarların varlığı teyit edilebilmiştir. Yine tereke kayıtlarından hareketle menzilhânelerde insanların konakladıkları, yemek yedikleri hatta ibadet ettikleri bile anlaşılabilir. Ancak Karbânsaray Menzilhâneleri hariç hiçbir menzilhânenin, han veya kervansaray içinde kurulduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi, menzilhânelerin çok geniş müştemilatı olduğu yönündeki görüşleri destekleyici herhangi bir bilgiye de tesadüf olunmamıştır. Sayın Halaçoğlu, menzilhânelerin müştemilatı hakkında fikir beyan ederken, şehir hanlarının fizikî yapılarından esinlenmiş olmalıdır. Şehir hanlarının tasviri ile ilgili örnek olarak bkz. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, 61-62.

değildir³⁵. Kaldı ki; ülkenin genelindeki menzilhânelerin fizikî alt yapı bakımından bir birinin aynısı olduğu da düşünülmemelidir. Yine de tüm hususlar, kısıtlı verilerin kullanılması suretiyle, menzilhânelerin müştemilâtı hakkında bir takım varsayımlarda bulunulmasına engel teşkil etmemektedir.

Bu hususla ilgili olarak üç varsayım öne çıkmakta olup, bunlardan ilki menzilhânelerin büyükçe bir ahır içinde şekillendirilmiş olması ihtimalidir. Bu durumda menzilhâneler, ana yollar üzerinde bulunan kervansaraylarda olduğu gibi, ortasına atların bağlandığı büyük bir ahırdan ve iç duvarlarına (sürekli olarak burada ikamet eden menzilhâne görevlilerinin ve ulakların konaklama, yemek yeme ve sair ihtiyaçlarını gidermeleri için) raptedilmiş bir sekiden meydana gelmiş olmalıdır³⁶. Söz konusu ahırın içinde uygun bir köşenin hayvan yemlerinin saklandığı bir depoya dönüştürülmesi veya yakınlarda bulunan başka bir yapının samanlık ve ambar gibi kullanılmış olması da ihtimal dâhilindedir³⁷.

İkinci varsayım, menzilhânenin ana binasının insanların ikamet etmesine imkân tanıyan bir odadan meydana geldiği³⁸, hayvanların beslendiği ahırlar ile yem ve samanın konulduğu ambarların yine bu odaya yakın bir veya birkaç ahırdan oluşabileceği yönündedir.

Üçüncü varsayım ise, büyükçe ahır bulunan bir ev veya konağın kiralanmak suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüş olmasıdır³⁹. Nitekim bu şekilde

³⁵ Bu menzilhâne Üsküdar'a 328 saat uzaklıkta bulunan, Kars ile Revan arasındaki yol üzerinde hizmet veren Karbânsaray Menzilhânesi'dir. Atıl durumda olan Karbansaray isminde eski han tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüştür. BOA, MAD. 8470, s.228/1, (26 Muharrem 1138/ 4 Ekim 1725); BOA, MAD. 10492, s.483.

³⁶ "...Vakıf hanları uzun ya da kare biçimli, tahıl ambarlarına benzeyen yapılardır. İçlerinde duvara raptedilmiş, yaklaşık üç ayak yüksekliğinde ve altı ayak genişliğinde bir kerevet vardır; alanın geri kalan bölümü atlara, katırlara ve develere ayrılmıştır. Kerevet insanlara hem yatak, hem masa hem de mutfak görevi yapar. Birbirleri arasında 7 ya da 8 ayak uzaklık bulunan ve herkezin bir tencere kaynatığı birçok küçük ocak yapılmıştır. Çorba hazır olduğunda, bir örtü serilir ve herkes terziler gibi bağdaş kurarak örtünün çevresine sıralanır. Yemekten sonra hemen yatak hazırlanır; bunun için halısını yaymak ya da açılır kapanır karyolasını ocağın yanına yerleştirmek, çevresine de koşum takımlarının ve elbiselerini koymak yeterde artar bile; atın eğeri yastık, kaput ise çarşaf ve örtü görevi yapar; işin kolay yanı da, sabah kerevetten inmeden ata binmektir: çünkü üzengiler kerevetle aynı düzeyde bulunmaktadır..." , bkz. Tournafort, Tournafort Seyahatnamesi, 61-62.

³⁷ Tereke kaydında yer sabah kerevetten inmeden ata binmektir: çünkü üzengiler kerevetle aynı düzeyde bulunmaktadır..." , bkz. Tournafort, Tournafort Seyahatnamesi, 61-62.

³⁸ Tereke kaydında alan listede "mevcud saman" ve "menzil-i mezburun karşusunda sagir damında mevcud saman" şeklinde ibareler kaydedilmiştir. BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zî'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Ayrıca bütçe giderlerinin hesaplanması esnasında menzilhâne, samanlık ve ambarın kira masrafları birlikte gösterilmiş olmakla birlikte, söz konusu birimler aynı sütünde tek tek kaydedilmiştir. BOA, MAD. 3169, s.6; BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

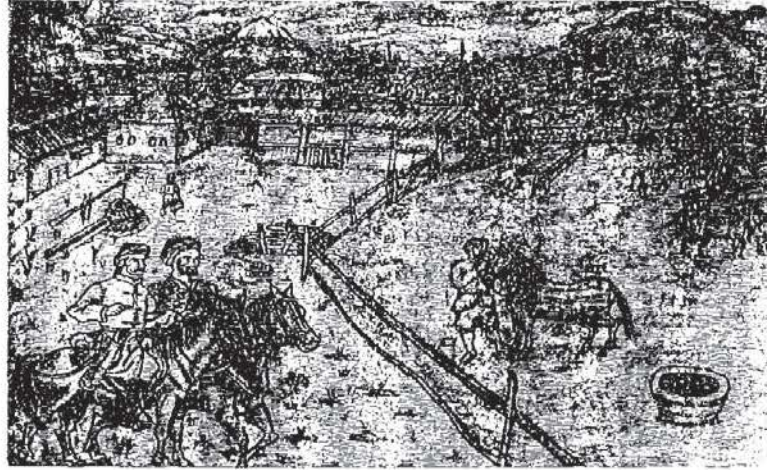
³⁸ 1692 yılında görülen bir alacak davasında, davacı olan şahıs menzilhâneye geldiğini "...Sefer Beşe menzilci iken ben odasına nüzul eylediğimde..." şeklinde ifade etmektedir. KŞS. 37, s.241/1, (14 Şa'bân 1103 / 1 Mayıs 1692).

³⁹ Nitekim kale içinde hizmet veren Hacımurad Menzilhânesi, kale dizdârlarının ulaklara sorun çıkarması üzerine, kale civarında bulunan uygun bir eve taşınmıştır. Bkz. BOA, MAD. 8470, s.149/1, (30 Zî'l-hicce 1137 / 9 Eylül 1725). Yine büyükçe bir evin bahçesindeki ahırların rahatlıkla 200 beygir alabileceği (Hans Demschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (Çev. Yaşar Önen), Ankara

oluşturulan bir menzilhâne aynı avlu içinde bulunan ev, hayvan ahır ve samanlıktan meydana gelmiş olur ki, bu şekilde amacına göre ayrıştırılmış mekânların kullanım pratikliği açısından daha uygun olacağı aşîkârdır.

Araştırma esnasında incelenen menzilhânelerin bir kısmının büyükçe bir ahırdan meydana geldikleri, diğerlerinin ise ahır ve sair müştemilâtları olan büyükçe evlerden devşirildikleri tahmin edilmektedir. Yine, nadiren yapılan bir uygulama olmakla birlikte, eski han veya kervansarayların da tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürülebildikleri görülmektedir.

Şekil 1 : Menzilhânelerin Fizikî Yapılarına Dair Resimleme Denemesi⁴⁰

Bu araştırma esnasında çok istenilen fakat bir türlü anlaşılamayan husus ise menzilhâneye dönüştürülen ahır veya evlerin mülkiyetlerinin kimlere ait oldukları meselesidir. Bütçeler içinde menzilhâne, samanlık ve ambar olmak üzere, üç ayrı bina/mekânın kirasından bahsedilmektedir⁴¹. Menzilhâne binasının ve bu binaya bağlı müştemilatın kira yoluyla temin edilmesi için bütçelerden pay ayrılmasına bakılırsa, söz konusu binaların mülkiyetlerinin kamuya ait olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu ahır veya binaların kimlerden kiralandıkları, kira tutarları ve kira bedellerinin nasıl ödenecekleri/ödendikleri hakkında en ufak bir bilgiye bile tesadüf edilmemiştir.

2- MENZILHÂNELERİN TEFRİŞLERİ VE GÜNDELİK İHTİYAÇLARIN KARŞILANMASINA DAİR İMKÂNLARI

Araştırma esnasında menzilhânelerin tefrişi ve menzilhânelerde gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmış olan eşyaların isimleri, nitelikleri ve miktarlarıyla ilgili olarak iki belgeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu belgelerden ilki 6 Mayıs 1729-6 Mayıs 1730 tarihleri arasında Gebze Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Mehmed isimli şahsın görevi esnasında

1987, s.24.) bilgisinden yola çıkılarak, ahaliden kiralanmış büyükçe ev veya konakların menzilhâneye dönüştürülmüş olması oldukça akla yakındır.

⁴⁰ Bu resimleme çalışması, yönlendirme ve tasvirlerim doğrultusunda, Mahir Serkan Macit isimli ressam tarafından yapılmıştır.

⁴¹ BOA, MAD. 3169, s.2, 3, 6; BOA, MAD. 10492, s.513; BOA, D.MKF. 28079, s.5.

vefat etmesi üzerine düzenlenen, 11 Zi'l-hicce 1141 / 18 Haziran 1729 tarihli muhalefât kaydıdır⁴². İkincisi ise Üsküdar ve Gebze menzilcisi olan Giridi Hüseyin'in azledilmesi üzerine, 17 Safer 1221 / 6 Mayıs 1806 tarihinde düzenlenmiş devir belgesidir⁴³.

Çalışma esnasında söz konusu belgelerdeki verilerden hareketle Anadolu ve Rumeli'deki tüm menzilhânelerde bulunan ya da bulunması muhtemel olan eşyaların bir genellemesi yapılmayacaktır. Çünkü bu eşyaların nitelikleri ve sayıları bölgeden bölgeye değişiklik göstermiş olmalıdır. Ancak Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinin hem İstanbul'a yakınlığı, hem de konumları itibarıyla ulak trafiği açısından yoğun olmaları sebebiyle, en iyi tefriş edilmiş ve en fazla eşyanın bulunduğu menzilhâneler oldukları tahmin edilmektedir. Tüm yetersizliğine rağmen, elimizde başka kaynaklara tesadüf olunmadığı için, menzilhânelerin ne şekilde tefriş edilmiş olabilecekleriyle ilgili olarak, söz konusu kayıtlardan azami ölçüde faydalanılacaktır.

Yukarıda menzilhânelerin mekânsal özelliklerinin tanımlanması esnasında, insanların oturup-kalktıkları, dinlendikleri ve belki de görevlilerin daimî olarak ikamet ettikleri odanın/odaların veya ahır içinde ayrıştırılmış bir mekânın varlığından bahsedilmişti. Menzilhânelerin aslî fonksiyonu ulaklara ve diğer devlet görevlilerine binek temin etmek olduğuna göre, söz konusu mekânlarda personel ve ulaklara sunulan konaklama imkânlarının da, zarurî ihtiyaçları karşılamaya ancak kifayet ettikleri düşünülebilir⁴⁴. Ancak menzilhânelerde bulunan eşyalar gruplandırıldıkları zaman konaklama (oturma, yaslanma ve uyuma), beslenme (hazırlama ve servis edebilme), aydınlanma, temizlik, ibadet gibi gündelik hayata dair birçok ihtiyacı giderebilecek nitelikte oldukları gibi, kahve ikramına imkân tanımak suretiyle keyif ehline bile hitap eden eşyaların varlığına da tesadüf olunmuştur. Bu eşyaların isimleri ve kullanım alanları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

⁴² Söz konusu muhalefat kaydında iki farklı liste bulunmaktadır. Bunlardan ilki 21 Zi'l-ka'de 1141/26 Haziran 1729 tarihinde kaydedilmiş olunan Mehmed'in evinde bulunan eşyaların listesini gösterir muhalefat kaydıdır. Diğeri ise 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze Kadısı tarafından düzenlenmiş olup, menzilhâne kullanılarak ve Mehmed'in mülkü olan beygir, beygir donanımları, tefriş eşyaları, mutafak eşyaları ile hububat ve samanın kayıtlı olduğu 36 kalemden oluşan diğer bir listedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kayıtlardan yalnızca menzilhâne insanlara ait mekânda kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Bunun yanında Konya Menzilhânesi'ni ortaklaşa idare eden iki menzilciden birinin ölmesi üzerine şirket akitleri bozulmuş olup, bununla ilgili davada menzilhâne bulunduğu belirtilen kilimler de davaya konu olmuştur. KŞS. 20, s.50/1, (1 Şa'bân 1085 / 31 Ekim 1674).

⁴³ Giridi Hüseyin isimli menzilci belirtilmeyen bir sebeple azledilmiş, idare etmekte olduğu Üsküdar ile Gebze menzilhânelerinde bulunan ve miri semayeye dönüştürülmek suretiyle yeni tayin olunan Hancızâde Mehmed Ağa'ya intikâl eden eşya ve hububatın listesi düzenlenmiştir. Bu eşyaların tamamı 60 kalem olup, 21 kalemi Üsküdar Menzilhânesi'nde, 39 kalemi ise Gebze Menzilhânesi'nde kayıtlıdır. Söz konusu eşyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

⁴⁴ Çünkü ana yollar üzerinde ve özellikle yolcuların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inşa edilmiş kervansaraylar da bile sağlanan imkânlar oldukça kısıtlıdır. Bu imkânlar yatak olarak kullanılan bir kilimini serilebileceği kuru bir zemin ile yemek pişirmek ve ısınmak için yakılabilecek bir ocaktan ibarettir. Yine binek hayvanını görebileceği bir noktaya bağlamak da kervansarayların konforları arasındadır. Ayrıca kervansarayın içinde yiyecek ile hayvan yemlerinin temin edilebileceği küçük dükkânlar bulunmaktadır. Karl Tebly, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988, s.102-103.

Tablo 1: Üsküdar ve Gebze Menzilhânelerinde Kullanılan Gündelik Eşyalar

Eşyanın Adı	İşlevi	1729 (adet)⁴⁵	1806 (adet)⁴⁶
Beylik ⁴⁷	Örtünme	1	6
Cezve	Kahve pişirme	-	1
Fıçı	Saklama kabı	-	1
Fincan	Kahve servisi	-	8
Leğen ve İbrik ⁴⁸	Temizlik	1	2
Yastık (Kadife)	Yaslanma	-	8
Kahve Güğümü	Kahve pişirme	-	1
Kahve İbriği	Kahve servisi	-	1
Kâse	Servis	-	1
Kilim	Döşemelik	8	-
Körük (Ocak)	Ateş yakma	5	-
Leğen (Çorba)	Yemek servisi	1	-
Lenger ⁴⁹	Yemek servisi	-	2
Maşa	Ateşi karıştırma	1	-
Minder	Oturma veya Yaslanma	7	12
Minkal	Hamur teknesi	-	2
Sacayak	Pişirme Aparatı	4	-
Sahan	Pişirme, ısıtma	3	5
Seccade (Halı)	İbadet amaçlı örtü	-	1
Sini	Servis gereci	-	2
Sitil ⁵⁰	Taşıma ve saklama	3	-
Şamdan	Aydınlatma gereci	1	2
Şilte	Oturma	-	2
Tava (Tabe)	Pişirme	2	1
Tencere	Pişirme	17	4
Velense ⁵¹	Döşemelik veya örtü	1	-
Yastık (Beledi)	Yaslanma	14	12
Yastık (Baş Yastığı)	Yatma	-	2

1729 yılında vefat eden Hasan'ın idare ettiği dönemde Gebze Menzilhânesi'nde konaklama (oturma, yaslanma, yatma) amaçlı kullanılan eşyaların ilgili tereke defterine kaydedilmesi esnasında, birçoğu için *köhne* (eski)

⁴⁵ BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

⁴⁶ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

⁴⁷ Bir tür battaniyedir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.I, İstanbul 2007, s.574.

⁴⁸ Leğen ve ibrik birlikte kaydedildiği zaman bunun genellikle abdest almak amacıyla kullanılmış olabileceği belirtilmektedir. Colette Establett ve Jean-Paul Pascual, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", *Soframız Nur Hanemiz Marmur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.211.

⁴⁹ Lenger, yayvan ve kenarları geniş büyük bakır kaptır. Zeynel Özlü, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı", *Milli Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 72, Ankara 2006, s.123.

⁵⁰ Lügatta "Kulplu bakır, su kabı" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s.189.

⁵¹ Bir yüzü tüylü, kalın ve ağır battaniye'dir. Çağbayır, *Ötüken*, C.V, s.5105; Rumeli'de yapılan bir çeşit kalın örtü. Bohçaları örtmek ve yatak çarşafı olarak değerlendirilebilmekle birlikte, kaba dokunmuş olanları at örtüsü olarak kullanılmaktadır. Orhan Kılıç, "Harputlu Hacı Osman'ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007, s.19.(dipnot 1).

şerhi düşülmüştür. Ebatları belirtilmemekle birlikte, bunların sekiz kilim, 14 beledî (yerel) yastık, yedi minder, örtü olarak kullanılabilir bir velense, bir beğlik çuka ve yine yere serilebilecek bir orta keçeden ibaret oldukları görülmektedir. Bu eşyalar kıstas alınmak suretiyle 1729 yılında menzilhânenin iç görüntüsü tahayyül edildiğinde, muhtemel manzara şu şekilde olmalıdır: Zeminin hemen üstüne serilmiş sekiz kilim vasıtasıyla iç mekânın tamamı kaplanmıştır. Duvar kenarlarına paralel olacak şekilde, kilimlerin üzerlerine yerleştirilen yedi minder ve bu minderlerin arkalarına dayanan on dört yastık vasıtasıyla, yaslanarak oturulabilecek bir mekân oluşturulmuştur. Her birinden birer adet bulunan beylik, velense ve keçe ise çok amaçlı kullanılabilir örtü türleridir. Nitekim gece olduğunda yatak işlevi gören minderlerin üzerinde uyuyanların da, bahsedilen türdeki örtüleri üşümek için üzerlerine örtmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

1806 tarihli devir kaydında bulunan oturma, yaslanma ve uyamaya dair eşyaların 1729 yılında menzilhânenin terekesinde kayıtlı bulunanlara göre çok daha çeşitli oldukları görülmektedir. Buna göre 1806 yılında tefriş eşyası olarak Üsküdar Menzilhânesi'nde bir kilim, bir keçe, yirmi bir beledî yastık ve bir iskemle; Gebze Menzilhânesi'nde ise sekiz kadife yastık, on iki beledî yastık, bir minder, altı beylik, yedi köhne keçe, iki baş yastığı ve iki şilte olduğu görülmektedir.

1729 yılında Gebze Menzilhânesi'nde mutfak araç-gereci olarak kullanılabilir eşyalardan yemek pişirmeye yönelik faydalanılabilir dokuzu büyük (kebir), sekizi orta olmak üzere 17 tencere ve iki el tavasası (el tâbesi)⁵² daha çok ısıtmak amaçlı kullanılan üç sahan ve çorba kaynatmaya yarayan bir çorba lengeri bulunmaktadır. Ocağa konulacak tencere ve sahanları ateşin üzerine yerleştirmeye yarayan biri büyük diğer üçü ise küçük olmak üzere dört sacayağı bulunmaktadır. Yine ocağı tutuşturmak ya da gerektiğinde alevleri canlandırmak için kullanılan beş ocak körüğünün var olduğu görülmektedir. Ocakta dağılan közleri toplamak veya ocağı karıştırmak için kullanılabilir bir de büyük maşa bulunmaktadır.

Sabah ateş yakılmak istenildiğinde, beş ocak körüğünün birinden; közleri karıştıracakları ya da ateşten bir şey alacakları zaman ise büyükçe bir maşadan istifade edilmiş olmalıdırlar. Sabah çorbası kaynatılacağına, dokuzu büyük sekizi ise orta olmak üzere on yedi tencereden, pişirilecek çorbanın miktarına göre, yeterli sayıda ve uygun büyüklükteki tencere/tencereleri seçmeleri gerekecektir. Tencere veya tavaları ateşin üzerinde sabitlemeye yarayacak biri büyük üçü ise küçük olmak üzere dört sacayağı bulunmaktadır. Yine çorbanın servisi için, oldukça büyük olduğu tahmin edilen, çorba leğeni kullanılmış olmalıdır. Bunun yanında sahanlarda yumurta için iki el tavasından birini, soğuyan çorbayı tekrar ısıtmak istediklerinde ise üç sahan içinden gerekli olanını almaları yeterli olacaktır. Kirlenen tencere, tava ya da sahanların yıkanması ile sair temizlik işlerinde kullanmaya yetecek miktardaki su, muhtemelen menzilhânedeki bulunan üç sitilin en yakın su kaynağından doldurulmasıyla temin edilmiştir⁵².

⁵² BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

1806 yılında düzenlenen devir belgesinde kaydedilmiş mutfak gereçlerinden Üsküdar Menzilhânesi'nde bulunan eşyaların hem cins hem de miktar bakımından, herhangi bir işlevi yerine getirmek açısından yetersiz oldukları anlaşılmaktadır. Üsküdar Menzilhânesi'nde mutfak gereci olabilecek yalnızca üç kalem eşya bulunmaktadır. Bunlar birer adet olmak üzere maşa, tava ve kefçedir. Devir işleminin yapıldığı dönemde Giridî Hüseyin isimli şahıs hem Üsküdar hem de Gebze Menzilhânesi'ni birlikte işletmekteydi. Bu süreç zarfında Hüseyin, Gebze Menzilhânesi'ni asıl konaklama merkezi yapmış olmalıdır. Çünkü Gebze'de kullanılan eşyalar hem daha nitelikli, hem de Üsküdar Menzilhânesi'nde bulunanlardan sayıca çok daha fazladır. Nitekim Giridî Hüseyin'in işletmeciliği altında menzilhânelerde kullanılan mutfak gereçleri; dört tencere (ma'a kapak), bir tava, beş sahan, sekiz sahan kapağı, iki lenger, iki sini, bir kahve güğümü, iki kahve ibriği, bir cezve, sekiz fincan, bir maşa, bir kâse, bir kefçe ve bir pirinç fiçisinden oluşmaktadır⁵³.

1729 ve 1806 yıllarına ait eşyalar, mutfak gereçleri açısından, kıyaslandıkları zaman 1729 yılında tencere miktarının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu tencereleri ocağa yerleştirmeye yarayan dört sacayağı, ateşi canlandırmak için beş ocak körüğü ile ateşi karıştırmaya yarayan bir de maşa bulunmaktadır. Yaklaşık 80 yıl sonrasında aynı menzilhânede yemek pişirmekle ilgili eşyaların, nitelik ve nicelik olarak azalmasının sebepleri hakkında mantıklı bir izah yapmak mümkün gözükmemektedir. 1806 yılında kullanılan mutfak eşyalarından, özellikle kahve pişirmeye ve servis yapmaya yarayan eşyaların nitelik ve nicelik olarak (iki kahve ibriği, bir kahve güğümü, bir cezve ve sekiz fincan) öne çıktığına bakılırsa, bu dönemde menzilhânelerde kahve tüketiminin ve ikramının yaygınlaştığı söylenebilir.

Menzilhânelerde bulunan görevliler ya da ulaklar, el-yüz yıkamak ile abdest almak istediklerinde bir köşede bulunan leğen ve ibriği kullanmış olmalıdırlar. Nitekim 1729 ve 1806 yıllarında Gebze Menzilhânesi'nde birer adet leğen ve ibrik takımı bulunduğu görülmektedir⁵⁴. İslâm dininde ibadet edilecek mekânın temiz olması yeterli gelmekle birlikte, cami ve mescitlerin dışında, namaz için genellikle yere seccade adı verilen örtünün serildiği bilinmektedir. Nitekim 1206 yılında Gebze Menzilhânesi'nde halıdan mamul bir seccade bulunmaktadır. Nihayet güneşin batıp, havanın kararması üzerine, menzilhânenin aydınlatılması için şamdanlardan yararlanılmış olmalıdır. Çünkü Gebze Menzilhânesi'nin eşya listelerinin kayıtlı bulunduğu 1729 ve 1806 yılına ait dokümanlarında birer şamdanın kayıtlı bulunduğu görülmektedir⁵⁵.

Yolculuğu esnasında gözlemlerini kaydeden Moltke'nin bu hususla ilgili kısa notu, yukarıda ana hatlarıyla belirttiğimiz eşyaların bir ulağın hizmetine ne şekilde sunulmuş olabileceği hakkında fikir vermektedir. Moltke gözlemlerini şu şekilde

⁵³ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

⁵⁴ Establett-Pascul, "Bardak, Tabak ve Kapkacak", s.211

⁵⁵ BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zî'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

özetlemektedir: "...Binici hemen geniş çizmelerini çıkarır, ocağın başına yastıklara dayanarak uzanır. Leğenle ibrik getirilir ve hemen onun arkasından tabaksız, fakat küçük bir ayağı bulunan (zarf) denilen bir fincanla şekersiz ve sütsüz, telvesi içinde kahve sunarlar. Sonra çubuklar ortaya çıkar, nihayet önüne meşin bir sofraya serilir ve üzerine bir sahan pilav oturturur. Hemen bunun arkasından da herkez üzerindeki elbiseyle yatıp uyur..."⁵⁶.

SONUÇ

Bu araştırma ile hizmetlerinin sürekliliği bağlamında; menzilhânelerin fizikî yapılarının, tefriş eşyaları ile gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarına yönelik malzemelerinin yeterliliği sorgulanmaya çalışılmıştır. Araştırma esnasında elde edilen belge ve bilgilerin net veriler sunmamasına rağmen, satır aralarından menzilhânelerin fizikî yapılarının, beygirlerin beslenmesine imkân tanıyacak büyüklükte bir ahır ile yemlerin saklandığı depolama ünitelerinden ve personelin ikamet ettiği konaklama alanlarından meydana gelmiş olabilecekleri anlaşılmıştır. Yine personelin sürekli ikamet ettiği, ulakların ise geldiklerinde dinlendikleri konaklama alanlarının da gündelik hayatın birçok ihtiyacına cevap verecek şekilde tefriş edilmiş oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanında kullanılan eşyaların nitelik ve niceliklerinden de, menzilhânelerin çok sayıda insanın günlük beslenme ihtiyaçlarını giderebilecek altyapı donanımına sahip oldukları anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV KAYNAKLARI

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1-Bab-ı Defter-i Mevkûfât Kalemî (D.MKF.) 28079, 28977, 29016, 29095, 31174.

2-Cevdet Askeriye (C.AS.) 53734.

3-Cevdet Nafia (C.NF.) 428, 1230, 702, 2239.

4-Kamil Kepeci (KK.) 2555.

5-Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.) 3169, 3179, 3217, 3858, 4004, 4034, 4108, 8470, 8492, 10322, 10492, 10494.

B-Konya Mevlana Müzesi

1-Konya Şer'iyye Sicileri (KŞS.) 20, 37, 58.

II-YAYINLANMIŞ BELGE, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AÇIKEL, Ali, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, s.2, İzmir 2004, s.1-33.

⁵⁶ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.23.

- AKYÜZ, Jülide, "Anadolu'nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.8, Ağustos 2006, s.45-53.
- ALTUNAN, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 913-919.
- ANTONOV, Aleksandır, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 927-933.
- BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005.
- BOSTAN, Hânefi, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 82, İstanbul 1993, s.63-67.
- BOZKURT, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966.
- _____ "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askerî Tarih Bülteni*, s.25, Ankara 1988, s.1-20.
- BURNABY, Frederick, *At Sirtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007.
- ÇADIRCI, Musa, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, C.II, Ankara 1981, s.1359-1365.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.I, İstanbul 2007.
- ÇINAR, Hüseyin, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999;
- DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1987.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.
- ERTAŞ, M. Yaşar, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s.91-98.
- ESTABLETT, Colette, Jean-Paul Pascul, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Ed: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.209-227.
- GÜNEŞ, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 3, Afyon 2008, s.35-63.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

- _____, XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 1995.
- HEYWOOD, Colin J. ,“ The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century”, *Social And Economic History of Turkey (1071-1920)*, (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, July 11-13, 1977), Ankara 1980, s.179-186.
- _____, “Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s.138-160.
- _____, “Two Firmans of Mustafâ II on the Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s. 485-496.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.73, İstanbul 1991, 21-49.
- KILIÇ, Orhan, “Harputlu Hacı Osman'ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri”, *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.920-926.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367.
- ÖZLÜ, Zeynel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı”, *Milli Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 72, Ankara 2006, s. 118-128.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1983.
- SCHIFFER, Reinhold, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. XIV, Ankara 2000, s.446-461.
- TEBLY, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6-7, Isparta 2002, s. 17-33.

YAZICI, Nesimi, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.619-629.

EK I: BOA, MAD. 10492, s.20.

Gebze Menzilcisi'nin 11 Zîl-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 Tarihli Tereke Kaydı.

